

MAKALE

Arap Edebiyatında Didaktik Şiirin Ortaya Çıkışı ve Arap Grameri Konusunda Yazılan Başlıca Manzumeler¹

Ahmet ABDULHADİOĞLU²

Özet

Edebi bir tür olarak Arap edebiyatında didaktik şiirin ortaya çıkışı, Abbasilerin ilk dönemine denk gelmektedir. Söz konusu dönemde farklı alanlardaki ihtisaslaşmalar, ilim adamlarını eğitim-öğretim yöntemlerinde yeni arayışlara sevk etmiştir. Bu arayış ve çabaların bir sonucu olarak, didaktik tarzda tarih, coğrafya, fıkıh, astronomi, kimya, hadis, kelâm gibi muhtelif konularda manzumeler yazılmış, sonraki dönemlerde eğitim ortamlarında derslerin daha etkili bir şekilde anlatılması ve ezberlenmesi için sarf, nahiv, belağat ve diğer birçok konuda manzumeler kaleme alınmıştır. Elfiyye, urcuze, manzûme gibi isimlerle anılan didaktik türdeki bu şiirlerin Arap diline ait kuralların ezberlenmesi ve anlaşılmasında da önemli katkıları olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Abbasiler dönemi, didaktik şiir, manzûme, elfiyye, urcuze

Emergence of Didactic Poetry in Arabic Literature and Major Manzumes Written about Arabic Language

Abstract

Emergence of didactic poetry as a literary genre in Arabic literature coincides with early Abbasid period. In these years, specializations on different fields motivated scholars and educators to seek new teaching methods. As outcome of these searches and efforts, didactic poems were written about history, geography, astronomy, chemistry, hadith, fiqh, and kalam/theology. In next periods, poems related to morphology, syntax, rhetoric and different fields were written to give lectures and provide memorizing in a more effective way in learning environments. These didactic poems called as *alfiyye*, *urjuza* and *manzuma* had an important contribution to memorize and understand of rules of Arabic language.

Key Words: Abbasid period, didactic poetry, manzuma, alfiya, urjuza.

¹ Bu makale, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında 2013 yılında sunulan "Arap Edebiyatında Didaktik Şiir" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı, ahmetabdulhadioglu@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4943-5956

GİRİŞ

İslam öncesi dönemden günümüze kadar şiir, Arapların sosyal ve kültürel hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. Cahiliye döneminden İslam sonrası döneme kadarki süreç içinde daha çok gazel, mersiye, fahr temalı şiirler yazılmış; Arapların farklı kültür ve medeniyetlerle tanışmaya başladığı Abbasiler döneminde ise şiir, ilmi çalışmaların artması ve düzenli eğitim sistemine geçilmesi ile birlikte, farklı şekil ve temalarla karşımıza çıkmaya başlamıştır.

Söz konusu bu şiir türlerinden biri de Abbasilerin birinci döneminden itibaren ortaya çıkmaya başlayan ve didaktik şiir (eş-şi'ru't-ta'limî) olarak adlandırılan şiir türü olup, farklı ilimlere ait konuları ezberlemeyi kolaylaştırmak amacıyla yazılmış ve daha sonra Memlûklülere, Eyyûbiler ve Osmanlılarda da sıklıkla işlenmiş ve eğitim ortamlarında kullanılmıştır.

İnsanları eğitmeye yönelik ahlakî, dinî, felsefî veya genel anlamda diğer bilimsel konuları da işleyen edebiyatın bir türü olarak da tanımlanan didaktik şiir, (Gulâm ve Ruvşanfîr, 2007: 48-49) okuyucuya bilimsel, dinsel, tarihsel, dilsel, ahlakî vb. konularda bilgi vermeyi amaçlamıştır (Tuzcu, 2007: 148). Arap gramer tarihinin önemli bir parçası sayılan bu manzumeler, telif edildikleri ilk dönemden günümüze kadar büyük ilgi görmüşlerdir. Bu durumun İslam Arap kültürüyle bağlantılı olduğu da söylenebilir. Zira söz konusu kültür, rivayete, rivayet de ezbere ve hafızada tutma geleneğine dayanıyordu (Sevinç, 2016: 602). Bu manzumeleri, içerdikleri konular açısından ahlak ve itikad, siyer ve tarih, ilim, sanat ve meslek ile ilgili yazılanlar olmak üzere üç temel başlık altında toplamak mümkündür.

Didaktik şiirler, beyit sayısı, aruz ölçüsü, şiir türü vs. göz önünde bulundurularak elfiyye, urcuze, manzûme gibi isimlerle anılmaktadır (et-Tâhir, 1979: 107). Elfiyye, bin mısralık manzûme (Yazar yok, 1973: 231) anlamında olup, çoğunlukla recez bahrinde yazılan (Mahcûb, 2010: 8) şiir türüdür. Sarf ve nahiv konusunda İbnü'l-Mu'tî (öl. 628/1230), İbn Mâlik (öl. 672/1273) ve es-Suyûtî'nin (öl. 911//1505) elfiyyeleri ile siyer ile hadis ıstılahları konusunda el-'Irâkî'nin (öl. 806/1403), rüya tabirleri konusunda İbnü'l-Verdî'nin (öl. 749/1349), ferâiz konusunda İbnü's-Şuhne'nin (öl. 882/1477), usul konusunda el-Bermâvî'nin (öl. 831/1428), beyân ilmi konusunda es-Suyûtî'nin, tıp ilmi konusunda İbnî Sînâ (öl. 427/1037) ve Davut el-Antâkî'nin (öl. 1008/1599) elfiyyeleri (Mahcûb, 2010: 28; Turan, 1995: 28) bu türün en önemli eserleri arasındadır.

Didaktik tarzda yazılan şiirler, manzûme olarak da adlandırılır. Manzûme, "his ve hayal boyutu olmayıp

yalnız vezin ve kâfiye unsurlarını taşıyan didaktik şiir türü" (Durmuş, 1995: 144) şeklinde tanımlanmıştır. Urcûze olarak da adlandırılan bu türden şiirlerin çoğu recez bahrinde yazılmakla birlikte farklı bahirlerde yazılanlara da rastlamak mümkündür.

Didaktik şiirler farklı amaçlarla yazılmıştır. Bunlar şu başlıklar altında toplanabilir:

- 1) Telif amaçlı, belli bir konuyu şiir aracılığıyla anlatma.
- 2) Nesir halindeki bir metni nazma dökme ve bu yolla marifetini gösterme ya da söz konusu metnin daha kolay ezberlenmesini sağlama.
- 3) Şerh etme amaçlı yazma.
- 4) Manzum bir eseri, yine manzum olarak şerh etme.
- 5) Daha iyisini yazma eğilimi.

Bu amaçlar doğrultusunda yazılan didaktik şiirlerin genel olarak şu faydalarından bahsetmek mümkündür (URL-1):

- 1) Öğrencinin kısa sürede ihtiyaç duyduğu bir konuyu toplu bir şekilde bir arada bulmasına fırsat vermesi.
- 2) Bu tür manzûmeleri iyice anlayabilmek için sabır ve zamana ihtiyaç duyulması ve uzun çabaların bu tür talepte bulunan ilim talebelerine birçok fayda vermesi.
- 3) Bazı ilim dallarının tahriften ve zamanla yapılabilecek yanlışlardan uzak tutmaları ve bu sayede emniyet altına almaları.
- 4) Belli bir bilimsel konuyu şiir ve edebiyatla da ilişkilendirerek daha ilgi çekici hale getirmeleri.
- 5) Öğrenciyi, küçük yaşlardan itibaren ilmi bir derinliğe ulaştırma yolunda eğiterek bu yönde terbiye etmeleri.

1. Didaktik Şiirin Ortaya Çıkışı ve Başlıca Konuları

Şiir ezberinin nesir şeklinde yazılan metinlere göre daha kolay olması ve nesir şeklinde yazılan konuların özet şeklinde ve teferruata inilmeden bir arada işlenebilmesi manzum eserlerin ortaya konmasını gerekli kılmıştır. Bunun yanında Kur'an-ı Kerim'i ve İslâmî bilimlere anlama ve yorumlamaya yönelik çabalar da didaktik türdeki şiir türünün ortaya çıkış sebepleri arasındadır. Nitekim Abbasiler döneminde bu türün ilk örnekleri Abân b. Abdulhamid el-Lâhikî (öl. 200/816) tarafından, fıkıh, kelâm gibi dinî ilimler konusunda yazılmıştır. Bunun yanında Muhammed b. İbrahim el-Fezarî'nin (öl. 806/1403) astronomi ile ilgili yazdığı ve tefsiri ile birlikte on cilt olan uzun müzdevicesi, bu alanda yapılan ilk çalışmalardan biridir (Mahcûb, 2010: 21-22). Şiirin bu türü, ilmi sahadaki çalışmaların yoğun olduğu Abbasiler döneminin ikinci asrında daha da yayılmıştır (Behcet,

1982: 468). Öyle ki fıkıh, fıkıh usulü, kelâm, kıraat, hadis, tıp, astronomi, mantık, felsefe, hat, rüya tabiri ve Arap dili ile ilgili konularda, sayısı yüzleri bulan manzûmeler yazılmıştır (Mahcûb, 2010: 68). Söz konusu dönemde, bu tür şiirlerin faydasının görülmesi üzerine, dil âlimleri, sarf ve nahiv ile ilgili manzûmenler yazmışlardır.

Abbasilerin ilk döneminden itibaren birçok konuda didaktik şiirler yazılmıştır. Bu tarzda yazılan şiirlerin önemli bir kısmı, Arap grameri ile ilgilidir. Bunun başlıca sebebi, üzerinde çokça tartışmalar yapılan ve birçok eser yazılan dil ile ilgili meselelerin akılda kalıcılığının sağlanması ve bu kuralların özet ve anlaşılır halleriyle ilim talebelerine sunulması olarak değerlendirilebilir. Bu gayeye ulaşma hedefiyle yazılan manzûmelerden birçoğunda, buna dair göndermeler yapılmış ve şiir üzerinden konuların akılda kalıcılığı hususuna vurgu yapılmıştır. Bunlardan birinde Ebû Cemil Zeyyân b. Fâid ez-Zevâvî (öl. 857/1453), Nazmu'z-Zevâvî fi'l-Cumel isimli eserinin mukaddime kısmında,

لَيْسَ هَلَّ الْحِفْظِ عَلَى الطُّلَّابِ
فِي تَلَكُّمِ الْأَرْبَعَةِ الْأَبْوَابِ

“Talebe için hıfz etmek kolay olsun diye dört bab altında (topladım),” (Mar’î, 2005b: 30)

diyerek manzûmesini yazma gayesini belirtmiş ve bu tür manzûmelerin faydasına işaret etmiştir.

Yine özellikle dil ile ilgili yazılan manzûmelerin bir kısmı, başlangıç seviyesindeki öğrencilere yönelik iken, büyük bir kısmı ise bu ilimlerde belli bir temeli olan öğrencilere yönelik olarak yazılmışlardır (Mar’î, 2005b: 30). Fakat bu manzûmelerden bir kısmı da, talebelerin isteği ya da ihtiyaç durumu hâsıl olduğunda, bir-iki gün gibi kısa bir zamanda ve belli bir konuyu özetlemeyi ya da basite indirgemeyi hedeflediklerinden, daha basit ve anlaşılır bir dille yazılmışlardır.

Cahiliye döneminde mersiye, gazel, medih, fahr gibi türlerine rastladığımız şiirde, Abbasilerin ilk döneminden başlayarak yeni temaları işleminin, mevcut sosyal ve kültürel sebepleri olduğu gibi, farklı milletlerin kültürleriyle yoğun etkileşimin de rolü bulunmaktadır. Bunun yanında mezhepsel tartışmalar da, siyasi içerikli şiirlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Dönemin meşhur şairlerinden Beşşar b. Bürd’ün (öl. 168/784) ateşin toprağa üstünlüğünü dile getirmesi ve hemen akabinde Safvân el-Ensârî’nin (öl. 180/796), yerin ateşe üstünlüğünü yazdığı şiirle savunarak kendisine cevap vermesi, buna dair

örneklerden biridir. Safvân el-Ensârî, bu şiirinde yerin bilinmeyen yönlerinden ve bazı madenlerden bahsederek, didaktik özelliklere sahip bir şiir ortaya koymuştur (el-Câhiz: 27-28):

رَعَمَتْ بِأَنَّ النَّارَ أَكْرَمُ عُنْصُرًا
وَالزَّيْدُ تَحْيَا بِالْحِجَارَةِ وَفِي الْأَرْضِ
وَأَرْوَمِهَا وَتُخَلِّقُ فِي أَرْحَامِهَا
عَفْدٌ أَعْجِيبُ لَا تُحْصَى بِحِطِّ وَلَا

“En değerli unsur olduğunu iddia ettin ateşin, oysa ne değerli taşlar bulunur derinliklerinde yerin. Yerin altında ve en derin yerlerinde yaratılır, sayılmakla bitmeyecek ilginç şeyler bilmez misin?”

Abbasiler Dönemi’nde özellikle dil konusunda yazılan didaktik şiirlerin hedef kitleleri, ana dili Arapça olmayanlardı. Bilindiği gibi bu dönemde Araplar, İslami fütuhât neticesinde İranlılar, Türkler vs. diğer millet ve uluslarla kaynaşmış, doğal olarak dillerinde bazı bozulmalar meydana gelmişti. Daha geç dönemlerde sarf ve nahiv ilimlerine dair yazdığı manzumede Şerafuddin Yahya el-‘İmrîti (öl. 989/1581), beyitlerinden birinde bu duruma işaret etmektedir (Mar’î, 2005b: 14):

أَلْفَهَا الْحَبْرُ ابْنُ أَجْرُومِ
أَلْفَهَا الْحَبْرُ ابْنُ أَجْرُومِ

“(Bu manzume) büyük âlim İbnu'l-Âcûrrûmi tarafından Araplar, İranlılar ve Türkler için telif edildi.”

Sonuç olarak bu tür şiirler yazıldıkları dönem içinde değerlendirildiklerinde o dönemin ihtiyaçlarına cevap verdikleri ve zaten birçoğunun ilim talebelerinin isteği doğrultusunda yazıldıklarını söylemek gerekir. Bu şiirlerin ayrıca, dönemin bilimsel faaliyetleri ve bu faaliyetlerin geçirdiği süreçleri anlatması bakımından büyük bir öneme haiz olduklarını da belirtmek gerekir.

2. Arap Grameri Konusunda Yazılan Başlıca Manzumeler

Didaktik tarzda yazılan şiirler yukarıda da değinildiği gibi farklı konuları barındırmakla birlikte, birçoğu Arap grameri konusunda yazılmıştır. Bu başlık altında daha çok sarf ve nahiv konularında yazılmış olan manzûmelere yer verilecektir:

a) *Sarf İlmi ile İlgili Yazılanlar*

Arap edebiyatında dil ile ilgili yazılan didaktik şiirlerin önemli bir kısmı, sarf ilmi ile ilgilidir. Bunların bir kısmı, tek başına müstakil bir konuyu ele alırken, diğer bir kısmı ise sarf ilmine ait farklı konuları bir araya getirmişlerdir. Abbasiler Döneminden başlayarak hicri onuncu asra kadar sarf ve nahiv alanında yazılan manzûme sayısı tespit edilebildiği kadar yüz kırka yakındır (URL-2). Bu konuda yazılanlar arasında en önemlileri şunlardır:

Manzûma fi mâ Varade mine 'l-Ef'âli bi 'l-Vâvi ve 'l-Yâ:

İbn Mâlik'in sonu illet harflerinden vâv (و) ya da yâ

(ي) harfi ile biten fiilleri ele aldığı ve 67 beyitten oluşan manzumesidir. Arapçada kullanımı nadir olan birçok fiili içermesi bakımından da önemlidir. İlk beyitleri şu şekildedir (Baydûn: 361):

حَمْدًا لِرَبِّي وَالصَّلَاةُ لِأَحْمَدَ
مَنْ قَدْ دَعَوْتُ إِلَى الْهُدَى وَدَعَيْتُهُ
وَالْأَلِّ وَالْأَصْحَابِ أَرْبَابِ النَّقَى
ثُمَّ السَّلَامُ تَلَوْتُهُ وَتَلَيْتُهُ
إِعْلَمُ بَأَنَّ الْوَاوَ وَالْيَا قَدْ أَتَتْ
فِي بَعْضِ الْأَفَاظِ كَنَحْوِ مَنِيَّتُهُ
فَلْ إِنْ نَسَبْتَ عَزْوَتُهُ وَعَزَيْتُهُ
وَكَنَيْتُ أَحْمَدَ كُنِيَّةً وَكَنَوْتُهُ

“Hidayet için yalvardığım Allah'a hamd ederim, salât da onun Nebisi Ahmed'e olsun. Takva sahibi âline ve ashâbının cümlesine selâm olsun. Bil ki yâ (ي) ve vâv (و)

harfleri, meneytu (مَنِيَّتُهُ) örneğindeki gibi bazı lafızlarda gelir. Zamirle getirdiğinde, 'azevtu (عَزَوْتُ) ve 'azeytu (عَزَيْتُ)

şeklinde, “Keneytu Ahmede” (كَنَيْتُ أَحْمَدَ) cümlesinde ise, keneytu (كَنَيْتُ) ve

kenevtu (كَنَوْتُ) şeklinde gelebilir.”

el-Vâfiye Nazmu's-Şâfiye: İbnu'l-Hâcib'in (öl. 646/1248) eş-Şâfiye fi 'İlmi't-Tasrif isimli eserinin en-Neysârî (öl. 1133/1720) tarafından hicri 1133 yılında manzum olarak kaleme alınmış hali olup, 1162 beyitten oluşmaktadır (İbrahim, 2000: 551). Manzûmenin ilk iki beyti şu şekildedir (el-Gannâm, 2010: 474):

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي يُصَرِّفُ
بِلُطْفِهِ الرِّيَّاحَ حِينَ تَعْصِفُ
مَا صُرِّفَتْ أُمَّتُهُ الْمَبَانِي
وَصَرَّحَتْ بِنُطْقِهَا الْمَعَانِي

“Rüzgâr olup şiddetle estiğinde kasırgaları, lütfuyla başka yöne döndüren Allah'a hamdolsun.(Bu ilim) binaların tasrifine yol olup, bu şekilde anlaşılma yolunu sağlıyor.”

Mubliġu 'l-Âmâl li Tâlibi et-Tasrîfi fi 'l-Ef'âl:

Muhammed b. Ebi'l-Kasım es-Sicilmâsî'nin (öl. 1214/1799) 749 beyitten müteşekkil manzumesidir. Sarf ilmine ait farklı konuları basit bir üslupla işleyen manzumenin ilk beyti şu şekildedir (URL-6):

حَمْدًا لِمَنْ بِيَدِهِ تَصْرِيفُ
أَفْعَالِنَا وَهُوَ بِنَا لَطِيفُ

“Her türlü işimizi çekip çeviren, lütuf sahibi Allah'a hamd-ü senâlar olsun.”

El-Bast ve 't-Ta'rif fi 'İlmi't-Tasrif: Abdurrahman b.

Ali b. Salih el-Mekûdî (öl. 807/1404)'nin 400 beyitten müteşekkil manzumesidir. Sarf ilmine ait konuları işleyen manzumenin ilk beyti şu şekildedir (el-Mekûdî, 2009: 11):

الْحَمْدُ لِلَّهِ حَوَّانَا
نِعْمَهُ وَبِالْحِجَا فَضَّانَا

“Bize her türlü nimeti bahşeden ve bizleri akılla üstün kılan Allah'a hamd-ü senâlar olsun.”

b) *Nahiv İlmi ile İlgili Yazılanlar*

Abbasiler döneminin ikinci asrında yazımına başlanan didaktik şiirlerde sıklıkla işlenen konulardan biri de nahiv konusu olmuştur. Arapça dilbilgisine dair kuralları özellikle de Araplar dışındaki milletlere öğretmede farklı yöntemlerin takip edilmesi ve sayıları gittikçe artan gramer kitapları ve şerhleri, nahiv ilmini bir şekilde bu tür manzûmeler üzerinden hülâsa etme ve anlaşılır kılma ihtiyaç ve zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu dönemin meşhur dilci ve nahiv âlimlerinden ve aynı zamanda Kûfe okulunun önde gelen şahsiyetlerinden biri olan el-Kisâî'ye (öl. /189/805) nispet edilen ve bu ilmin önemine işaret ettiği beyitler bu alandaki çalışmaların ve bu ilim dalına verilen önemin bir göstergesi niteliğindedir. El-Bikâ'î'nin es-Suyûtî'ye ait el-Ferâidu'l-Cedide isimli

eserinden naklen zikrettiği el-Kisâî'ye ait beyitler şu şekildedir (El-Bikâ'î, 1971: 7):

فَإِذَا لَمْ يَعْرِفِ النَّحْوَ الْفَتَى
هَابَ أَنْ يُنْطِقَ جُبْنًا فَاْمْتَنَعَ
فَنَرَاهُ يُنْصِبُ الرَّفْعَ وَمَا
كَانَ مِنْ خَفْضٍ وَمِنْ نَصْبٍ رَفَعَ

“Nahiv ilmimi bilmediği zaman genç kişi, konuşmaya yeltenir fakat çekinir ve vazgeçer. Görürsün ki bazen nasb etmiş merfû olanı, mecrûr ve mansûbu ise bazen merfû kılar.”

Nahiv alanında yazılan manzûmeler, ekseriyetle bu ilmi bir bütün halinde ele alan manzûmeler iken, bir kısmı da nahvin belli başlı konularını ele almıştır. Bu konular içinde maksûrât diye de isimlendirilen ve Arapçada maksur isimler konusunu ele alan bu urcuzeler, bu konuda yazılan manzûmeler arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu urcuzelerin ortak özelliği, bin beyitten oluşmaları, recez bahrinde olmaları ve medih, hikmet ve mev'iza türünde, şairin hayat tecrübelerini konu alan ve dönemin tarihi olaylarını da konu alan özellikte olmalarıdır (Mahcûb, 2010: 81).

Nahiv konusunda yazılan önemli manzumeler şunlardır:

el-Manzûmatu'n-Nahviyye: El-Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'ye (öl. 175/791) nispet edilen bu eser, nahiv konusunda yazılan manzûmelerin ilklerinden sayılmaktadır. Halef el-Ahmer (öl. 185/801)'in Mukaddime fi 'İlmi'n-Nahv isimli eserinde, Halil b. Ahmed'in vefatından on sene sonra zikrettiği bu manzûmenin, eğer Halil b. Ahmed'e aitliği konusunda kesinlik varsa, İbn Mu'tî ve İbn Mâlik'in Elfiyyelerinden önce bu alanda yazılmış olan ilk manzûme sayılmış olur. 293 beyitten oluşan manzûme, kâmil bahrinde yazılmış ve nahiv ile ilgili birçok konuyu ele almıştır. Manzûme, diğerlerinden farklı olarak, 26 beyitten oluşan uzun bir mukaddimeye sahiptir. Müellif, hâtime kısmında nahiv ilminin zorluklarından bahsetmiş ve bu ilmi öğrenebilmek için sabırlı olunması gerektiği yönünde ilim talebelerine nasihatlerde bulunmuştur. Kırk yedi bâb ve farklı isimler altında toplanmış olan manzûmenin ilk beyti şu şekildedir (el-Ferâhidî, 1995: 193-197):

الْحَمْدُ لِلَّهِ الْحَمِيدِ بِمَنْهٖ
أَوْلَى وَأَفْضَلُ مَا ابْتَدَأْتُ وَأَوْجَبُ

“Hamd, lütfu ile övgülere layık olan Allah'a mahsustur, O, ismi ile başlananların ilki ve en efdalidir.”

Farklı bâblar ve başlıklar altında nahiv ile ilgili birçok konunun işlendiği manzûmenin hâtime kısmı şu şekildedir (el-Ferâhidî, 1995: 254):

النَّحْوُ بَحْرٌ لَيْسَ يُدْرِكُ قَعْرَهُ
وَعَرْ السَّبِيلِ عُيُونُهُ لَا تَنْضُبُ
فَأَقْصِدْ إِذَا مَا عُمْتَ فِي آدِيهِ
فَالْقَصْدُ أَبْلَغُ فِي الْأُمُورِ وَأَذْرَبُ
وَاسْتَعْنِ أَنْتَ بِبَعْضِهِ عَنِ بَعْضِهِ
وَصُنِ الَّذِي عُلِمْتَ لَا يَتَشَدَّبُ
فَتَقُولُ إِنَّ أَبَاكَ عَمْرُو ذُو النَّدَى
عِنْدَ الْكِرَامِ مِنَ الرِّجَالِ مُحَبَّبُ

“Nahiv ilmi, dibi görünmeyen bir deniz gibidir, yolu inişli çıkışlı, pınarları ise tükenmezdir. Bu ilmin dalgaları arasında yüzersen eğer mütedil ol, çünkü böyle yapman, daha isabetli bir tutum olur. Bu ilmin bir kısmını al, diğer kısmını bırak, bildiklerini de iyice bil ki, bildiklerin dağılıp gitmesin. “İnne ebâke” dersin şöhret sahibi baban ‘Amr, cömert insanlar yanında sevilmetedir, demek istersen.”

et-Turfa: Alaaddin b. ‘Abdullah el-Cundî'nin (öl. 749/1348) bazı ilavelerle birlikte İbnu'l-Hâcib'in Elfiyye ve mukaddimesini bir araya getirdiği nahiv ilmi ile ilgili 900 beyitten oluşan manzumesidir (Çelebi, 2007b: 127).

Gunyetu'l-İ'rab: ‘Abdulaziz b. ‘Abdulvahid el-Mâlikî'nin (öl. 964/1556) nahiv ilmi ile ilgili manzûmesi olup ilk beyti şu şekildedir (Çelebi, 2007b: 205):

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي قَدْ فَضَّلَا
بِالْعِلْمِ قَوْمًا حَصَّهْمُ تَفَضُّلًا

“Bir kavmi ilim ile faziletli kılan ve onları hoşnut kılan Allah'a hamd olsun.”

el-Mukaddimetu'l-Lu'lua fi'n-Nahv: Cemaluddin Yusuf b. Muhammed b. Mes'ûd b. Muhammed es-Surremerî'nin (öl. 776/1374) basit bahrinde yazdığı ve 163 beyitten oluşan manzûmesidir. Müellif manzûmesini özellikle Arapça'yı yeni öğrenmeye

başlayanlar için yazmıştır ki bunu manzûmenin beş ve altıncı beyitlerinde dile getirmektedir (es-Surremerî, 1990: 203):

تَرَى الشَّرِيفَ مَتَى يَلْحَنُ يَهْنُ وَتَرَى الْـ
وَضِيعَ إِنْ يَأْتِ بِالْإِعْرَابِ قَدْ نَبَّأَ
وَهَذِهِ نُبْدَةٌ لَخَصَّنَهَا عَجَلًا
لِطَالِبِ جَاءَ يَبْغِي عِلْمَهُ عَجَلًا

“Saygın olanların lahn ettiklerinde kıymetlerinin kalmadığını, kıymetsizlerinse i'râba göre konuştuklarında değer kazandıklarını görürsün. Bu muhtasar bir eser olup, onu çarçabuk özetledim, bana gelerek bu ilmi talep eden bir talebe için.”

Nazmu'z-Zevâvî fi'l-Cumel: Ebu Cemil Zeyyân b. Fâid ez-Zevâvî'nin (öl. 857/1453) mukaddime ve hâtıme kısmı ile birlikte 161 beyitte yazdığı ve dört ana başlık altında cümle ve cümlenin i'râbı ve cümle ile ilgili farklı konuları işlediği manzûmenin ilk beyti şu şekildedir (Mar'î, 2005b: 30):

أَحْمَدُ رَبِّيَ اللَّهُ جَلَّ مُنْعَمًا
أَخْرَجَ مِنْ جَهْلٍ وَجَلَّى مِنْ عَمَى

“Nimetleri bahşeden, bizi cehaletten ve körlükten çıkaran yüce Allah'a hamd ederim.”

el-Cevhere fi'n-Nahv: Şemsuddin Muhammed b. Muhammed el-Harîrî'nin (öl. 833/1429) nahiv ilmi ile ilgili yazdığı manzumedir (Çelebi, 2007a: 485).

el-Hucce 'Ale'l-Behce: Ali b. Yusuf b. Ahmed'in (öl. 860/1455) nahiv ilmi ile ilgili yazdığı 1000 beyitlik manzumedir (Paşa, 393).

Elfiyyetu's-Suyûtî: Celâluddîn es-Suyûtî'nin el-Ferîde olarak da isimlendirilen ve müellifin nahiv ilmi ile ilgili mevzuları kırk iki başlık altında ele aldığı Elfiyyesi 992 beyitten oluşmaktadır. Elfiyyenin giriş kısmı şu şekildedir (el-Gannâm, 2010: 144):

أَقُولُ بَعْدَ الْحَمْدِ وَالسَّلَامِ
عَلَى النَّبِيِّ أَفْصَحَ الْأَنْمِ
النَّحْوُ خَيْرٌ مَا بِهِ الْمَرْءُ عُنِي
إِذْ لَيْسَ عِلْمٌ عَنْهُ حَقًّا يَعْنِي
فَهَذِهِ أَلْفِيَّةٌ فِيهِ حَوْتٌ
أُصُولُهُ وَنَفْعُ طُلَّابِ نَوْتٌ
فَأَنْقَةُ أَلْفِيَّةِ ابْنِ مَالِكِ

لَكُونِهَا وَاضِحَةً الْمَسَالِكِ

“(Allah'a) hamd ve insanların en fasih dillisi (Peygambere) selâmdan sonra derim ki: Nahiv ilmi, kişinin ihtimam gösterdiği en hayırlı ilimdir ki bu ilim olmadan, başka ilimden de müstefid olunmaz. Bu Elfiyye, (nahiv ilminin) usullerini ve bu ilmi talep etmeye niyetlenen öğrencilere faydalı olanları içine alır. İbn Mâlik'in Elfiyyesinden üstün bir değer taşır, çünkü barındırdığı konular daha anlaşılardır.”

Elfiyyenin sonunda şiir zarureti konusunu iki beyitle ele alan es-Suyûtî akabinde hat (kitabet) ilmi ile ilgili kuralları içine alan hâtıme kısmını, şu beyitlerle bitirmektedir (el-Gannâm, 2010: 206):

نَظَّمْتُهَا نَظْمًا بَدِيعَ النَّهْجَةِ
سَهْلًا وَوَأْفَى الْخَتْمِ فِي ذِي الْحِجَّةِ
مِنْ عَامِ حَمْسٍ وَثَمَانِينَ الَّتِي
بَعْدَ ثَمَانِ مِائَةِ لِلْهِجْرَةِ
فَأَحْمَدُ لِلَّهِ عَلَى إِتْمَامِهَا
شُكْرًا لِمَا يَسَّرَا مِنْ نِظَامِهَا
ثُمَّ عَلَى نَبِيِّهِ أَصْلِي
وَالْأَلِ وَالْأَصْحَابِ أَهْلِ الْفَضْلِ

“(Manzumeyi) en güzel ve kolay metodla nazmettim Zilhicce ayında. Hicri sekiz yüz seksen beş yılına denk gelen bir tarihte. Nazmını bitirmeyi bana kolaylaştırdığı için Allah'a hamd ederim. Sonra selâm olsun onun Nebisine ve onun Âline ve faziletli ashâbına.”

Nihâyetu'l-Behce: İbrahim b. Hasan en-Nebîsî'nin (öl. 925/1519) İbnu'l-Hâcib'in Kâfiye isimli eserine bazı ilavelerde de bulunarak manzum hale getirdiği ve tavil bahrinde ta (ت) kâfiyesiyle yazdığı 900 beyitlik manzumedir (Çelebi, 2007b: 782).

et-Tâiyye fi'n-Nahv: İbrahim eş-Şubusteri (öl. 917/1511)'nin nahiv ilmi ile ilgili yazdığı manzumedir (Çelebi, 2007a: 252). Manzûmenin ilk iki beyti şu şekildedir (URL-3):

تَيَمَّنْتُ بِسْمِ اللَّهِ مُبْدِي الْبَرِيَّةِ
مُفِيضِ الْجَدَى مُعْطِي الْعَطَايَا السَّنِيَّةِ
وَأَحْمَدُهُ حَمْدًا يُؤَافِي بِنِعْمَةٍ

وَجُودًا وَجُودًا مِنْهُ عَمَّتْ وَحَصَّتْ

“Mahlukâtı yaratan, çokça bahşeden ve her güzelliği veren Allah'ın ismi ile başlayarak (manzumemi) bereketlendirdim. Nimetine mukâbil hamdederim Ona, varlığımız da Ondandır cümertlik de Ondandır ve her ne varsa.”

el-'Arûs: İsmail b. Muhammed b. İsmail el-Hüseynî (öl. 938/1531)'nin nahiv ilmi ile ilgili 1400 beyitlik manzûmesidir. El-Guneymân el-'Âmilî'ye ait A'yânu's-Şî'a isimli eserinden naklen bu esere dair bazı bilgiler vermektedir (URL-2).

et-Tuhfetu'l-Verdiyye: Zeynuddin Ömer b. Muzaffer b. Ömer el-Verdî'nin (öl. 749/1348) 150 beyitten oluşan nahiv ilmi ile ilgili urcuzesidir (Çelebi, 2007a: 320). Manzûmenin ilk beyti şu şekildedir (URL-4):

قَالَ الْفَقِيرُ عَمْرُ ابْنُ الْوَرْدِي
لِلَّهِ شُكْرِي أَبَدًا وَحَمْدِي

“Fakir, Ömer İbnu'l-Verdî der ki: Allah'a mahsustur her dâim şükür ve hamdim.”

c) *Sarf ve Nahiv İlmi ile İlgili Yazılanlar*

Elfiyyetu İbni'l-Mu'tî: Nahiv konusunda yazılan eserlerin ilklerinden olan ve İbn Mâlik'in Elfiyye'sinden sonra elfiyelerin en muteberi sayılan, Endülüs döneminin önde gelen edebiyatçılarından İbn Mu'tî Yahya b. 'Abdulmu'tî b. Abdunnur ez-Zevâvî el-Mağribî'nin Arap gramerine dair yazdığı ve 1021 beyitten oluşan elfiyyedir. Müellif elfiyyesini recez ve serî' olmak üzere iki farklı bahirde nazmetmiştir.

O, aynı zamanda nahiv konusundaki manzûmesini Manzûmatu'd-Durriyyeti'l-Elfiyye olarak isimlendirdiğinden, bu alanda yazılan ve elfiyye olarak isimlendirilen eserlerin de isim babası olup, İbn Mâlik, el-Âsârî ve es-Suyûtî gibi âlimlere bu anlamda öncülük etmiştir.

Elfiyyenin ilk beyitleri şu şekildedir (el-Muhallebî, 2000: 17):

يَقُولُ رَاجِي رَبِّهِ الْغَفُورِ
يَخْيِي بِنُ مَعْطِ بْنِ عَبْدِالنُّورِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا
بِأَحْمَدَ دِينًا لَهُ ارْتِضَانَا

“Bu, ed-Durretu'l-Elfiyyenin nihâi kısmı olup, rivayet olunan şiirleri kapsar. Yahya İbni'l-Mu'tî onu nazmetti, özet niteliğinde, i'râbı bilene hatırlatıcı olsun diye.”

el-Kâfiyyetu's-Şâfiyye fi'n-Nahv: İbn Mâlik'in el-Hulâsatu'l-Elfiyye isimli eserine esas teşkil eden ve 2794 beyitten oluşan manzûmesinin ilk beyitleri şu şekildedir (Çelebi, 2007b: 326):

قَالَ ابْنُ مَالِكٍ مُحَمَّدٌ وَقَدْ
نَوَى إِفَادَةَ بِمَا فِيهِ اجْتَهَدُ
الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي مِنْ رَفْدِهِ
تَوْفِيقٌ مَنْ وَفَّقَ لِحَمْدِهِ

“Çalışmaya niyetlendiği şeyi ifade ettikten sonra, Muhammed bin Mâlik der ki: Allah'a şükürler olsun ki ona hamd etme imkânını bize tanyan yine odur.”

el-Hulâsatu'l-Elfiyye: Nahiv ve sarf ilmi ile ilgili yazılmış eserlerin en önemlilerinden biri de, İbn Mâlik'in daha evvel yazmış olduğu el-Kâfiyyetu's-Şâfiyye isimli 2794 beyitlik elfiyyesinin özet hali olan ve el-Hulâsatu'l-Elfiyye olarak da bilinen 1002 beyitlik Elfiyyedir. Ebu Hayyan el-Endelûsî, es-Suyûtî ve müellifin kendi oğlu Bedruddin ve daha birçok âlim tarafından, Elfiyye ile ilgili şerhler yazılmıştır (Efendî, 2005: 87).

İbnu'l-Mu'tî'nin Elfiyyesinden etkilenerek yazılan bir eser olmasına rağmen, üzerinde yetmiş yakın şerh (Turan, 1995: 28-29), hâşiye, ta'lik yazılmış ve ihtisarları yapılmış, ilkinden daha meşhur olmuştur. Eser bir mukaddime ile seksen baktan oluşmaktadır (Turan, 1995: 28). Elfiyyenin ilk altı beyti şu şekildedir (el-Hemedânî, 15-17):

قَالَ مُحَمَّدٌ هُوَ ابْنُ مَالِكِ
أَحْمَدُ رَبِّيَ اللَّهُ خَيْرَ مَالِكِ
مُصَلِّيًا عَلَى النَّبِيِّ الْمُصْطَفَى
وَإِلَيْهِ الْمُسْتَكْمِلِينَ الشَّرَفَا
وَاسْتَعِينُ اللَّهُ فِي الْفِيَّةِ
مَقَاصِدُ النَّحْوِ بِهَا مَحْوِيَّةِ
تُقَرَّبُ الْأَقْصَى بِلَفْظٍ مُوجَزِ
وَتَبْسُطُ الْبَدَلِ بَوَعْدٍ مُنْجَزِ
وَتَقْتَضِي رِضَى بَغَيْرِ سُخْطِ
فَائِقَةُ الْفِيَّةِ ابْنِ مَعْطِ

وَهُوَ بِسَبْقِ حَائِزٌ تَقْضِيًّا
مُسْتَوْجِبٌ ثَنَائِي الْجَمِيًّا

“Muhammed İbn Mâlik dedi ki: En iyi sahip, Rabbim olan Allah'a hamd ederim. Seçilmiş Peygamberine ve onun şerefli ehline salât ederim. Elfiyye'yi nazmetme konusunda Allah'tan yardım dilerim, nahiv ilminin mühim meseleleri bir araya getirilmiştir onda. Kısa birer lafızla, en uzak anlamları bile zihne yaklaştırır, çabuk yerine getirilen kesin vaatle bilgi bahşedip dağıtır. Elfiyye, okuyucudan kızgınlık değil hoşnutluk diliyor, İbnu'l-Mu'ti'nin “Elfiyye”sinden üstün bir değer taşıyor. Fakat (Mu'ti'nin) Elfiyye'si önce yazıldığından üstünlük içerir, bu sebeple onu güzel sözlerle övmem gerekir.

İbn Mâlik, bu eserinin mukaddime kısmından sonra, nahiv konusuna yaklaşık yedi yüz beyit, sarf konusuna da üç yüz beyit ayırır. Elfiyyede aslında ağır bir dil kullanılmakla birlikte, sarf ve nahiv ile ilgili kuralların ekseriyetinin bir arada toplanması ve sadece recez bahrinin kullanılması ezberi daha da kolaylaştırmıştır.

Lâmiyyetu'l-Ef'âl: İbn Mâlik'in sarf ve nahiv ilmi ile ilgili bazı konuları ele alan manzûmesi 114 beyitten oluşmaktadır. Lâm (ل) revî harfi ile yazılan ve Allah'a hamd ve Resulüne salât ile başlayan manzûmenin ilk dört beyti şu şekildedir (İbn Mâlik, 2002: 11):

الْحَمْدُ لِلَّهِ لَا أُبْغِي بِهِ بَدَلًا
حَمْدًا يُبْلَغُ مِنْ رِضْوَانِهِ الْأَمَلَا
ثُمَّ الصَّلَاةُ عَلَى خَيْرِ الْوَرَى وَعَلَى
سَادَاتِنَا إِلَيْهِ وَصَحْبِهِ الْفَضَلَا
وَبَعْدُ فَالْفِعْلُ مَنْ يَحْكُمُ تَصَرُّفَهُ
يَحْزُ مِنْ اللُّغَةِ الْأَبْوَابِ وَالسُّبُلَا
فَهَاكَ نَظْمًا مُحِيطًا بِالْمُهْمِ وَقَدْ
يَحْوِي النَّقَاصِيلَ مَنْ يَسْتَحْضِرُ الْجَمَلَا

“Allah'a şükürler olsun -ki ondan gayrısını dilemem- O'nun rızasına ve emelime ulaşmayı sağlayacak güzel bir hamd ile de hamd ederim. Sonra selâm olsun yaratılmışların en hayırlısına ve onun faziletli ashâbına. Sonra derim ki: fiilleri iyi tasrif eden kimse, dili öğrenmenin yollarına ve amaçlarına ulaşır. İşte bu nazım mühim

konuları ele alır, cümleleri kurmak isteyene de tafsilâtı ile verir.”

İbn Mâlik'in yukarıda ismi geçen elfiyeleri yanında bazıları metinden nazma çevirdiği eserler olmak üzere gramer ile ilgili yazdığı başka manzumeleri de bulunmaktadır. Müellifin manzum olarak kaleme aldığı el-Fevâid fi'n-Nahv (el-Ferâhîdî, 1986), maksûr ve memdûd isimleri işlediği ve 166 beyitten oluşan Tuhfetu'l-Mevdûd (el-Ferâhîdî, 1427) ile ez-Zemahşerî'nin (ö. 536/1142) el-Mufassal isimli eserinden nazma çevirdiği el-Mu'assal fi Nazmi'l-Mufassal (es-Suyûtî, 1979: 132) adlı çalışmalar bunlardan birkaçıdır.

Elfiyyetu'l-Âsârî/Kifâyetu'l-Gulâm fi İ'râbi'l-Kelâm:

Zeynuddin Şaban b. Muhammed el-Âsârî 'nin (öl. 828/1424) sarf ve nahiv ilimleri ile ilgili 1030 beyitten oluşan elfiyyesidir. Elfiyyede, dokuz bölüm ve bu bölümler içinde alt başlıklar halinde, nahiv ile ilgili konular işlenmiştir. Elfiyye, Halil bin Ahmed'in manzûmesinde olduğu gibi, 75 beyitten oluşan uzun bir mukaddime ile başlamaktadır. Manzûmenin giriş kısmından sonra müellifin nahiv ilminin ortaya çıkmasını anlatması, bu manzûmeyi diğerlerinden ayıran önemli hususlardan bir tanesidir (el-Âsârî, 1987: 35):

أَوَّلُ مَنْ أَفَادَنَا النَّحْوَ عَلَيَّ
سَبَبُهُ خُلْفُ حِكَاةِ الدُّوَلِي
عَنْ بِنْتِهِ الَّتِي نَوَتْ تَعَجُّبًا
فَاسْتَفْهَمْتُ بِرَفْعِ فِعْلِهِ، أَبْجَا
وَقَالَ: قُولِي مَا أَشَدَّ الْحَرَا
بِالنَّصْبِ فِي الدَّالِ الثَّقِيلِ وَالرَّأَا
فَاسْتَنْكَرْتُ مَقَالَةَ أَبَاهَا
وَاسْتَحْبَرْتُ عَنْ أَصْلِهَا أَبَاهَا
فَقَامَ فِي الْوَقْتِ إِلَى الْإِمَامِ
وَارِثِ عِلْمِ سَيِّدِ الْأَنْبَامِ
وَقَالَ عِنْدِي يَا إِمَامُ مَنْ لَحَنُ
وَاللَّحْنُ فِي أَنْبَائِنَا مِنَ الْمِحْنِ
فَمَا الَّذِي يُدْنِي مِنَ الصَّوَابِ
وَمَا طَرِيقُ الْأَجْرِ وَالنَّوَابِ
قَالَ الْإِمَامُ أَكْتُبْ وَخُذْهُ مِنِّي

وَأَنْقُلُهُ بَيْنَ التَّابِعِينَ عَيِّي
 قَالَ وَمَا أَكْتُبُ؟ قَالَ الْبَسْمَلَهُ
 وَضَعُ ثَلَاثًا فِي الْكَلَامِ مُعْمَلَهُ
 اسْمًا وَفِعْلًا ثُمَّ حَرْفًا مِنْهَا
 رَكْبَةٌ وَالْمَعْنَى يَلُوخُ عَنْهَا
 فَالْاسْمُ مَا أَنْبَأَ عَنْ مُسَمَّى
 وَالْفِعْلُ عَنْ حَرَكَةِ الْمُسَمَّى
 فَالْحَرْفُ مَا عَدَاهُمَا لِلْمُقْتَسَبِ
 فَأَنْحُ عَلَيَّ ذَا النَّحْوِ ثُمَّ زِدْ وَقِسْ

“Bize ilk nahiv ilmini veren Ali’dir, sebebiyse ed-Düeli’nin ona aktardığı bir hatadır. Bu hata, kendi kızının, taaccüb anlamında kullandığı fiili, merfû kullanması şeklinde idi. Ona, hava ne kadar da sıcak, diyeceğin zaman, müsakkel dâl ile râ’yı mensûb kıl, dedi. Babasının söylediklerini hatalı buldu ve babasına bu kullanımın aslını sordu. Hemen kalkarak, yaratılmışların efendisinin ilim varisi olan İmam’a (Ali’ye) gitti. Dedi ki: ey imam, benim yanımda dili kullanmada hataya düşen biri var ve çocuklarımız arasında hatalı kullanımın yayılmasıysa musibettir. Bizi, (bu durumda) doğru olana yakınlaştıracak ve hayır ile sevaba kavuşturacak olan şey nedir? İmam dedi ki: yaz ve benden al, sonra gelenlere de benden olduğu gibi aktar. Ne yazayım, diye sorduğunda, besmeleyle başla ve kelamı da üç şeyden mürekkep kıl, dedi. İsim, fiil ve harftir bunlar, bunları terkip ettiğin zaman, mana da ortaya çıkar zaten. İsim, müsemmaya delalet edendir, fiil ise, eylemi ifade edendir. Harf ise, bunları bir araya getiren için, başka bir çeşittir, bunları böyle bil ve kıyas yoluyla devamını getir.”

Lâmiyye fi’n-Nahv: Zeynuddin Şaban b. Muhammed el-Kuraşî el-Âsârî’nin (öl. 828/1424) sarf ve nahiv konusunda tavîl bahrinde yazmış olduğu bir diğer manzumesi olup 499 beyitten müteşekkildir (URL-2).

el-Behcetü'l-Vefiyye bi Hucceci'l-Hulâsati'l-Elfiyye: Bedruddin Ebu'l-Berekât Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. ‘Abdullah b. Bedr el-Ğazzî’nin (öl. 984/1576) İbn Mâlik’in Elfiyyesini şerh etmek amaçlı yazdığı ve on bin beyitten oluşan manzumesidir (URL-2).

Urcuzetu'l-Yeşkurî fi’s-Sarf ve’n-Nahv: el-Halil b. Ahmed’in yukarıda ismi geçen manzumesinden sonra Ahmed b. Mansur b. el-Ağarrî el-Yeşkurî’nin (öl. 370/980) sarf ve nahiv ilmi konusunda yazdığı ve 2911 beyitten oluşan urcûzesidir. Ebû Hayyân (öl. 745/1344), Tezkiratu’n-Nuhât isimli eserinde bu urcuzeden 185 beyit zikretmektedir. İlk beyti şu şekildedir (el-Gırnâtî, 1986: 670-671):

فَجَمَعْنَا زَيْدًا عَلَى أَزْيَادِ
 وَأَزْيِيدٍ إِنْ شِئْتَ أَوْ زِيَادِ

“Zeyd’in çoğul hali, Ezyâd olur, Ezyedu şeklinde ya da Ziyâd olarak da çoğulu gelir.”

Nazmu'l-Ferâid ve Hasru’s-Şerâid: Muhezzebuddin Muhalleb b. Hasan b. Berekât b. Ali el-Muhallebî’nin (öl. 583/1187) 99 beyitte nahiv ve sarf ilmine dair kırk dokuz meseleyi ele aldığı ve farklı şiir bahirlerini kullanarak yazdığı manzûmedir. Müellif kendisine nekre ile başlanan durumlarla ilgili konuyu ele alarak manzûmeye başlamaktadır (el-Muhallebî, 2000: 61):

وَقَعَ الْإِبْتِدَاءُ بِالتَّنْكِيرِ
 فِي ثَمَانٍ وَأَرْبَعٍ لِلْخَبِيرِ

“İbtida, on iki yerde nekre olarak gelir, işin ehli olanlar bunu böyle bilir.”

ed-Durretu'l-Behiyye fi Nazmi'l-Âcurrûmiyye: Muhammed b. Muhammed b. Davud es-Sanhâcî’nin (öl. 723/1323) sarf ve nahiv ilimlerine dair yazdığı el-Âcurrûmiyye (eş-Şemrânî, 2004: 707-717) isimli eserinin, Şerafuddin Yahya el-‘İmrîtî (öl. 989/1581) tarafından nazma çekilmiş halidir. 254 beyitlik manzume şu beyitle başlar (Mar’î, 2005b: 14):

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي قَدَّ وَقَفَا
 لِلْعِلْمِ خَيْرَ خَلْقِهِ وَلِلنَّفَى

“Yaratılmışların en hayırlısını, ilme nail olmaya muvaffak kılan Allah’a hamdolsun.”

Mebâsimu'l-Gavâni fi Nazm ‘İzzîyyeti’z-Zencânî fi ‘İlmi’s-Sarf:

İzzuddin Abdulvahhab b. İbrahim b. ez-Zencânî’nin (öl. 655/1257) et-Tasrifu'l-‘İzzî isimli eserinin, ‘Abdulaziz b. Salih el-‘Alcî el-Ahsâî (öl. 1362/1943) tarafından nazım şeklinde yazılmış halidir. Hem sarf hem de nahivle ilgili bazı konuları işleyen manzume, 450 beyitten oluşmaktadır (İbrahim, 2000: 556). Müellif, aynı zamanda söz konusu eseri manzum hale getirmesinin bir talep ve ihtiyaç doğrultusunda olduğunu ve şiir üzerinden ezber yapmanın nesri

ezberlemekten daha kolay olduğunu şu beyitlerle dile getirmektedir (el-Bin'ali, 1968:7):

وَبَعْدُ لَمَّا كَانَتْ الْعِزِّيَّةُ
مُفْرَدَةً فِي فَتَاهَا سَنِيَّةُ
وَكَانَتْ الْأُخْوَانُ بِالْأَحْسَاءِ
بِشَأْنِ حِفْظِهَا ذَوِي اعْتِنَاءِ
نَظَّمْتُهَا لِأَنَّ حِفْظَ الشِّعْرِ
يَفُوقُ فِي الْغَالِبِ حِفْظَ النَّثْرِ

“Bundan sonra derim ki: ‘İzzî isimli eser kendi konusunda mümtaz bir eser iken, Ehsâ şehrindeki kardeşlerim, onu ezberlemeye niyetlenmişlerdi. Ben de onu alıp nazmettim, çünkü şiiri hifz etmek nesri hifz etmekten daha kolaydır.”

Mulhatu'l-İ'râb ve Sinhatu'l-Âdâb: Makâmât isimli eserin yazarı Cemâluddîn Ebu Muhammed el-Kâsım b. Ali el-Harîrî'nin (öl. 516/1122) recez bahrinde yazdığı ve 375 beyitten oluşan urcuzedir (İbrahim, 2000: 502). Sarf ve nahiv konularını ele alan urcuzede geçen aşağıdaki beyitler, müellifin urcuzesini talebelerinden birinin sorusuna cevaben yazdığını göstermektedir (el-Harîrî, 1998: 27):

يَا سَائِلِي عَنِ الْكَلَامِ الْمُنتَظِمِ
حَدًّا وَنَوْعًا وَإِلَى كَمْ يَنْقَسِمِ
إِسْمَعْ هُدَيْتَ الرُّشْدَ مَا أَقُولُ
وَافْهَمَهُ فَهَمٌّ مَنْ لَهُ مَعْقُولُ

“Ey muntazam kelâmı bana soran, çeşit ve kural olarak kaç a ayrılır diyen, Dinle - doğruluk seni bulsun- söyleyeceklerimi, iyice anlamaya çalış dediklerimi.”

Manzûmatu's-Şubrâvî: Abdullah b. Muhammed eş-Şubrâvî'nin (öl. 1072/1661) Arapça gramer kurallarını kendisinden nazım halinde yazması ricasında bulunan bazı talebeleri için yazdığı manzume, beş ana bölümden oluşmaktadır. Kelâm ve kelâm ile ilgili konular, i'râb, isimleri ref' edenler, isimleri nasb edenler ve isimleri mecrûr kılanlar bu manzumenin beş ana konusudur (Mar'î, 2005b: 141).

Yüz elli bir beyitten oluşan manzumenin kelâm ile ilgili mevzuları da içine alan mukaddime kısmı şu şekildedir (Mar'î, 2005b: 141):

يَا طَالِبَ النَّحْوِ خُذْ مِنِّي قَوَاعِدَهُ
مَنْظُومَةً جُمْلَةً مِنْ أَحْسَنِ الْجُمَلِ

فِي ضِمْنِ خَمْسِينَ بَيْتًا لَا تَزِيدُ
سِوَى بَيْتٍ بِهِ قَدْ سَأَلْتُ الْعَفْوَ عَنْ زَلِّي
إِنْ أَنْتَ أَتَقَنَّتَهَا هَانَتْ مَسَائِلُهُ
عَلَيْكَ مِنْ غَيْرِ تَطْوِيلٍ وَلَا مَلَلِ
أَمَّا الْكَلَامُ اصْطِلَاحًا فَهُوَ عِنْدَهُمْ
مَرْكَبٌ فِيهِ إِسْنَادٌ كَقَامٍ عَلِي
وَالْإِسْمُ وَالْفِعْلُ ثُمَّ الْحَرْفُ جُمْلَتُهَا
أَجْرًا وَهُوَ فَهُوَ عَنْهَا غَيْرُ مُنْتَقِلِ
فَالْإِسْمُ يُعْرَفُ بِالتَّنْوِينِ ثُمَّ بِأَلٍ
وَالْجَرِّ أَوْ بِحُرُوفِ الْجَرِّ كَالرَّجْلِ
وَالْفِعْلُ بِالسِّينِ أَوْ قَدْ أَوْ بِسَوْفٍ وَإِنْ
أَرَدْتَ حَرْفًا فَمِنْ تِلْكَ الْأُمُورِ حَلِي

“Ey nahiv ilminin talibi, (bu ilmin) kurallarını benden al, cümlelerden oluşan en iyi manzumedir bu. Elli bir beyittir bu manzume, daha fazla değil, bu beyitlerle ben (Allah'tan) affımı dilerim. Onu güzelce okursan kurallar kolaylaşır, ne uzundur bu manzume ne de bıkkınlık verir. Kelâma gelince, âlimlerce bir ıstılah ki: Ali kalktı, örneği gibi, isnad şeklinde, mürekkep gelir. İsim, fiil ve harfe gelince bunların tümü, kelâmın cüzleridir ve bunlar olmadan kelâm olmaz. İsim, tenvin ya da el (ال) ile bilinendir, ya da “ke'r-reculi” örneği gibi, harfi cerlerle mecrur olabildir. Fiile gelince, (önüne) sin (س) , kad (ق) sevfe (سوف) almakla, harf ise bütün bu kuralların dışında kalanlarla bilinir.”

d) Sarf veya Nahiv İlimlerinden Belli Bazı Konuları İşleyenler

Çalışmamızın daha önceki bölümlerinde değindiğimiz gibi sarf ve nahiv ilimleriyle ilgili yazılan manzumeler yanında, bu iki ilim dalından birinde yer alan konulardan birini esas alarak işleyen manzume veya elfiyeler de yazılmıştır. Bu manzumeler içinde başlıcaları şunlardır:

Maksûrat İbn Dureyd: İbn Dureyd künyesiyle meşhur Ebu Bekr Muhammed b. el-Huseyn b. Dureyd el-Ezdi'ye (öl. 321/933) ait urcuzede müellif, İbn Mikâil'i övmüştür. Bunun yanında urcuzede gazel tarzı

beyitlere ve müellifin hayati tecrübelerini ve tarihi olayları aktardığı beyitlere de rastlamak mümkündür. İlk beyitleri şu şekildedir (İbn Dureyd: 17-19):

يَا ظَبِيَّةَ أَشْبَهَ شَيْءٍ بِالْمَهَا
تَرَعَى الْخُرَامِي بَيْنَ أَشْجَارِ النَّقَا
أَمَا تَرِي رَأْسِي حَاكِي لُونُهُ
طُرَّةً صُبْحٍ تَحْتَ أَذْيَالِ الدُّجَى

“Ey Nekâ ağaçlarının olduğu yerde, hoş kokulu bitkilerle otlanan yaban ineğine benzeyen ceylan, Saçımın rengi, karanlıktan sonra gelen sabahın parlaklığını andırıyor, görmez misin?”

el-Maksûr ve'l-Memdûd: Bu urcuze de yukarıda ismi geçen İbn Dureyd'e ait olup, maksûr ve memdûd isimler hakkındadır. 57 beyitten oluşan manzûmenin ilk beyti şu şekildedir (İbn Dureyd, 1981: 21-24):

لَا تَرْكَنَنَّ إِلَى الْهَوَى
وَاحْذَرِ مُفَارَقَةَ الْهَوَاءِ

“Nefsin arzusuna asla meyiletme, havadan da asla ayrı kalma.”

Kaside fi'l-Maksûr ve'l-Memdûd: İbn Mâlik'in maksûr ve memdûd isimlerle ilgili manzumesi olup Tuhfetu'l-Mevdûd fi'l-Maksûr ve'l-Memdûd ismiyle de bilinmektedir (Çelebi, 2007b: 307). 167 beyitten oluşan manzûmenin ilk beyti şu şekildedir (eş-Şinkîti, 2003: 174):

بَدَأْنَا بِحَمْدِ اللَّهِ فَهَوَّ سَنَاءُ
وَلِلنُّطْقِ مِنْهُ بَهْجَةٌ وَبَهَاءُ

“Allah'a hamd ile başladık ki Onu zikretmek güzellik ve ferahlık verir.”

el-Kasidatu'l-Muvaşşaha bi'l-Esmâi'l-Müenneseti's-Semâ'iyye: Nahiv ilminde, müstakil olarak bir konuyu ele alıp işleyen manzûmelerden biri olup, İbnu'l-Hâcib adıyla bilinen Ebu 'Amr Osman b. Ömer b. Ebibekr b. Yunus Cemâleddîn ed-Duvenî (öl. 646/1248) tarafından yazılmıştır. İbnu'l-Hâcib bu manzûmesinde, kâmil bahrinde, 23 beyitte müennes isimlerden semâ'i olanları ele almıştır (İbnu'l-Hâcib, 1985: 7). Mukaddime kısmını da içine alan manzûmenin ilk beyitleri şu şekildedir (İbnu'l-Hâcib, 1985: 69-90):

نَفْسِي فِدَاءٌ لِسَائِلِ وَأَفَانِي
بِمَسَائِلِ فَاحَتْ كَرَوْضِ جِنَانِ

أَسْمَاءُ تَأْنِيثٍ بَغَيْرِ عِلْمَةٍ
هِيَ يَا فَنِّي فِي عُرْفِهِمْ ضَرْبَانِ
فَدَّ كَانَ مِنْهَا مَا يُؤَنَّثُ ثُمَّ مَا
هُوَ فِيهِ خَيْرٌ بِاخْتِلَافِ مَعَانِ
أَمَا الَّتِي لَا بُدَّ مِنْ تَأْنِيثِهَا
سِتُونَ مِنْهَا الْعَيْنُ وَالْأَذْنَانِ

“Nefsim feda olsun bana soru soran vefalı kimseye, sorduğun suallerin misk gibi yayılır kokusu. Müenneslik alameti olmayan isimlere gelince, bil ki ey genç, bunlar iki türdür. Bunlardan bazıları müennes olmakla birlikte, müzekker yapılmaları daha evla olanlardır. Müennes olmaları hususu kesin olanlar ise, altmış olup, göz ve kulak bunlara birer örnektir”

Bu manzûme dışında, aynı konu ile ilgili, başka müellifler tarafından yazılmış ya da farklı eserlerde bahsi geçen birkaç manzûme daha bulunmaktadır.³

Maksûrat İbn Câbir: İbn Câbir el-Hevâri el-Endelûsî'nin (öl. 698/1298) râ (ج) kâfiyesiyle, tavil bahrinde 200 beyitten müteşekkil manzûmesi, maksûr ve memdûd isimlerle ilgili olup, müellif manzûmesini, daha önce İbn Mâlik ve İbn Dureyd'in bu konuda yazdığı manzûmelere bir tetimme olması gayesiyle kaleme almıştır. Hamdele ve salvele ve ardından ilmin faziletinden bahsettiği mukaddime kısmının ilk beyti şu şekildedir (el-Endelûsî: 14):

لَكَ الْحَمْدُ مَوْصُولًا لَدَى السِّرِّ وَالْجَهْرِ
عَلَى نِعْمَةِ الْعِلْمِ الْحَقِيقَةِ بِالشُّكْرِ

“Gizli anlarda da açıkta da sana hamd ederim ilim nimetiyle bizi nimetlendirdiğin için.”

Maksûrat Hâzim el-Kartâcanî: Hâzım b. Muhammed b. Huseyn b. Muhammed b. Halef b. Hazım el-Kartâcanî (öl. 684/1285) tarafından yazılmış olup, Ebu

³ Sema'i müennes konusu ile ilgili manzûmeler yazmış müelliflerin bazıları şunlardır:

- Burhanuddin İshak b. İbrahim el-Fârâbî'nin manzumesi.
- İbn es-Seyyid'in hem müzekker hem müennes olarak gelebilen kelimeleri ele alan manzumesi.
- es-Suyûtî'nin el-Muzhir isimli eserinde zikrettiği, müennes hali gelebilen ancak müzekkeri bulunmayan kelimelerle ilgili manzûme.
- İbn Mâlik'in hayvan isimlerinden hem müzekker hem müennes olabilenlerle ilgili manzûmesi. Bkz. İbnu'l-Hâcib, el-Kasidetu'l-muvaşşaha bi'l-esmâi'l-müenneseti's-semâ'iyye, s.6.

Bekr Muhammed b. el-Huseyn b. Dureyd el-Ezdi'nin meşhur maksûresinden sonra aynı konuyu ele alan en önemli eserdir. Farklı ilimlere dair bilgiler de ihtiva eden (Mahcûb, 2010: 92) ve bin beyitten oluşan manzumenin ilk iki beyti şu şekildedir (URL-5):

لِلَّهِ مَا قَدْ هَجَّتْ يَا يَوْمَ النَّوَى
عَلَى فُؤَادِي مِنْ تَبَارِيحِ الْجَوَى
لَقَدْ جَمَعْتَ الظُّلْمَ وَالْإِظْلَامَ إِذْ
وَارَيْتَ شَمْسَ الْحُسْنِ فِي وَقْتِ الضُّحَى

“Ey ayrılık gününün acıları, kalbimde sevginin fırakıyla derin yaralar açtınız. Bütün karanlıklar çöktü üzerime ve kuşluk vakti sevgili benden gizlendi.”

Kaside fi Ma'rifeti'l-Müennesi's-Semâ'î: Osmanlı ulemasından Tâcizâde Sa'dî Çelebi'nin (öl. 922/1516) müenneslik alameti taşımadığı halde müennes olarak kabul edilen isimlerle ilgili yazdığı doksan beyitlik manzumesidir. Manzumenin yedi beyitten oluşan ilk sekiz beyti şu şekildedir (İshakoğlu, 2008: 64):

الْحَمْدُ لِلَّهِ حَمْدًا مَا لَهُ مَثَلُ
وَأَشْكُرُ اللَّهَ شُكْرًا أَيْسَ يَنْفِصِلُ
رَبُّ رَعُوفٌ رَحِيمٌ غَافِرٌ سَمِحٌ
بَرٌّ عَطُوفٌ كَرِيمٌ مَا لَهُ بَدَلُ
ثُمَّ الصَّلَاةُ عَلَى مُبْدِي الشَّرِيعَةِ مَنْ
بِدِينِهِ نَسَخَ الْأَدْيَانَ وَالْمِلَلُ
وَالِهِ وَالصَّحَابِ التَّابِعِينَ لَهُ
مَا انْهَلَتْ السُّحُبُ وَالرَّوَسَمِيُّ يَنْهَمِلُ
وَبَعْدُ ذَا إِنَّ لِي قَوْلًا يُسْرُّ بِهِ
وَلَا يُدَانِيهِ نُقْصَانٌ وَلَا خَلَلُ
فَارْعُوا مَسَامِعَكُمْ نَحْوِي وَعُوا خَبْرِي
يَنْفَعُكُمْ خَبْرِي يَا أَيُّهَا الْمُثَلُّ
هَذِي لُغَاتٌ سَمِعْنَاهَا مُؤَنَّثَةً
بِلَا عَلَامَةٍ تَأْنِيثٍ كَمَا نَقَلُوا
مِنْهَا الْأَتَانُ وَشَمْسٌ وَالْحِمَارُ كَدًّا
وَمِثْلُهَا عَنَمٌ وَالنَّعْمُ إِنْ سَأَلُوا

“Misli olmayan bir şekilde Allah'a hamd eder, sonu olmayan bir şekilde O'na şükrederim. O, Raûf, Rahîm, çokça

bağışlayan, hoşgören, iyiliği sonsuz, 'Atûf, Kerîm ve benzeri olmayan Rabbimdir. Sonra selâm olsun Şeriatı yaşatan ve dininden sonra diğer dinlerin hükmünü kaldıran (Muhammed'e). Peygamberin âline ve onlara tabi olanlara da selâm olsun, bulutlardan yağmur inmeye devam ettiği sürece. Sonra derim ki: Sevinç veren bir sözüm var ki bu sözümde, eksiklik ve ayıp da yoktur. Bana iyice kulak verin ve sözümü dinleyin, zira söyleyeceklerimde size fayda vardır, muhteremler. Sözüm, müenneslik alemeti olmamakla birlikte, müennes olarak bize nakledilenlerle ilgilidir. Bu kelimeler arasında etân (أَتَان), şems (شَمْس), himâr (حِمَار), soracak olursan eğer, ganem (غَنَم), na'm (نَعْم) de vardır.”

Tedmîsu't-Tezkîr fi't-Te'nîs ve't-Tezkîr: Müenneslik konusunda yazılan manzumelerden biri de, İbrahim Ömer ec-Ca'barî'nin (öl. 733/1332) nûn (ن) kâfiyesini kullanarak yazdığı ve manzumenin isminde bile cinâsa başvurduğu, “müzekker ve müennes konusunun hatırlanmasının kolaylaştırılması” anlamını taşıyan manzume olup, iki yüz yetmiş iki beyitten oluşmaktadır. Manzume, ağır ve anlaşılması zor bir dille yazılmıştır ki müellifin kendisi de manzumenin son beyitlerinde buna değinmektedir (el-Ca'barî, 1991: 108):

وَإِذَا أَبَتْ إِلَّا النُّشُوزَ فَحَلُّهَا
بِصَفَاءِ ذِهْنٍ تَحْظُ بِالْعَقِيَانِ

“Şayet (anlamakta) zorluk çekersen, saf bir zihinle düşünüp anlamaya çalış.”

Manzume, müzekker ve müennes kelimelerin alametleri, sayıların temyiz durumunda zıt gelmeleri, masdarlarda ve kırık çoğullarla kullanımları, hakiki ve mecâzi müennes, maksur ve memdud isimlerin vezinleri gibi birçok konuyu ele almıştır. Manzumenin ilk beyitleri şu şekildedir (el-Ca'barî, 1991: 37):

بِسْمِ الْإِلَهِ الْوَاحِدِ الْمَنَّانِ
رَبِّ الْعِبَادِ الْمَاجِدِ الدِّيَّانِ
صَلَّى عَلَى خَيْرِ الْأَنَامِ مُحَمَّدٍ
وَالْأَلِ وَالتُّبَّاعِ بِالْإِحْسَانِ
أَفْدِي الَّذِي بِسُؤَالِهِ وَافَانِي
عَنْ مُبْهَمِ التَّأْنِيثِ فِي الْوُجْدَانِ

أَبَشِرْ هَدَاكَ اللَّهُ إِنِّي مُفْصِحٌ
عَمَّا سَأَلْتَ فَلَا تَعَدَّ بَيَانِي
كَيْ لَا تُرَى عِنْدَ الْخِطَابِ مُحَرِّفًا
سَمْتِ الْكَلَامِ تُعَدُّ فِي اللَّحَانِ

“Mennan ve bir olan Allah’ın ismiyle, O ki kulların Rabbi, Deyyân olandır. Selâm yaratılmışların en hayırlısı Muhammed’e ve ona hayırla tabi olanlara olsun. Canım feda olsun, müennesliğin bilinmeyen durumları hakkında bana soru yöneltene. Müjde sana - Allah hidayette daim kulsın seni- sorduğun suale anlaşılır bir cevap vereceğim. Konuştuğunda yanlışla düşmemen ve konuşmada çok hata yapanlardan olmaman için”

Müellif manzumesinin başka bir bölümünde, aded ile ma’dud arasında cinsiyet bakımından zıtlığın bulunduğu durumla ilgili şunları söylemektedir (el-Ca’barî, 1991: 68):

فَثَلَاثَةٌ فَاعْكِسْ إِلَى تِسْعٍ وَإِنْ
رَكَّبْتَ قَابِلٌ أَوْ لَا بِالثَّانِي
ثَلَاثَ نِسْوَةٍ قُلْ وَسَبْعَةَ أَشْخَصٍ
وَتَلَاثَ عَشْرَةَ ثُمَّ يَنْعَكِسَانِ
بِعَ الْفَتَيَانَ أَخْمِرَةَ النِّسَاءِ
وَتُعَمِّمَ الْغُنْجَانَ بِالتَّيْجَانِ

“Üçten dokuza kadar olanları birbirinin zıttı olarak getir, mürekkep olarak getirirsen eğer, ilkini ikinciyle uyumlu kıl. Üç kadın, derken, üç sayısını müzekker; yedi şahıs, derken, yediye müennes getir, on üç, dediğinde ise birbirinin zıddı gelir. Bu kuralı uyguladığında sen, erkeğe peçe taktırır kadına da taç takarsın.”

Müellif burada üç ile on arası sayılarda aded ile ma’dud arasında cinsiyet bakımından uyumsuzluk olacağını, mürekkep sayılarda ise (on bir ve on iki hariç) birinci kısmın ma’dudun zıttına geleceğini göstermiştir.

SONUÇ

İslamın ilk dönemlerinden başlayarak sarf ve nahiv ilimlerinin anlaşılması için yoğun çabalar sarfedilmiş, farklı metotlar izlenmiş, nihayetinde bu ilim dallarıyla ilgili onlarca eser ve bu eserlere ait şerhler yazılmıştır. Abbasiler döneminde eğitim ortamlarının

yaygınlaşması ile birlikte, dil ile ilgili manzûmelerin ortaya çıkması, dili farklı metotlarla öğretme isteği ve çabasının da bir sonucudur. Bu dönem âlimleri, günümüz modern eğitim sistemlerinde gördüğümüz gibi bir konuyu doğru bir şekilde anlatabilme çabası içine girmiş ve belki de bu tarz şiirle aslında özellikle nahiv ve sarf gibi dil ile ilgili bilimlerin kolaylaştırılmasının da ötesinde, bu ilimlerin öğretilmesinin kolaylaştırılması çabası içine girmişlerdir. Zaten bu tür manzûmelere yoğun bir ilginin olması ve ezberlenmeleri de bunun bir sonucu ve göstergesi olmalıdır.

Günümüze baktığımızda İbn Mâlik’in Elfiyyesi gibi bazı meşhur manzûmelerin, halen klasik medrese usulü eğitimin verildiği Türkiye’de (Çiçek, 2009: 57) ve Fas, Yemen, Mısır, Moritanya gibi bazı Arap ülkelerinde ezberletildiği bilinmektedir. Yine bazı Avrupa ülkelerinde, şiirin eğitim sisteminde kullanılması gerektiği hususu farklı eğitim bilimciler tarafından dile getirilmekte, bu tarzdaki şiirlerin birçok faydasının olabileceği ve şiir dilinin öğrencinin öğrenme sürecini hızlandıracağı şeklinde görüşler serdedilmektedir (Audrey et al., 2004: 10).

Didaktik nitelikteki manzûmelerin bir başka özelliği de, özellikle mukaddime kısmında ilim talebelerine dini ve ahlaki bazı konularda ve ilmin kazanılmasıyla ilgili bazı noktalarda nasihat içermeleri ve böylelikle öğrencileri terbiye eden ve hayata hazırlayıcı özelliklere sahip olmalarıdır.

Sonuç olarak, Abbasilerin ilk döneminden başlayarak, Endülüste ve bilahare Osmanlılar dönemi eğitim sisteminde ilim talebelerinin konulara daha iyi vakıf olması, öğrenilen bilginin şiir üzerinden ezberlenerek hafızada kalıcılığının sağlanmaya çalışılması amacıyla, didaktik şiirler sıklıkla kullanılmış, modern çağda da Batı dünyasında bu tarz eğitimin benimsendiği ve uygulanmaya çalışıldığı zamanlar olmuştur. Eğitim sistemlerinde farklı metotların denendiği ve bazen de birkaç metodun bir arada faydasının görüldüğü böyle bir yapıda özellikle dil eğitiminde ve bazı bilimlerin temel niteliğindeki konularının öğretilmesinde didaktik şiirlerin de göz ardı edilmemesi gerektiği hususu üzerinde önemle durulmalıdır.

Didaktik şiirlere yöneltilen bazı eleştiriler bir tarafa, birçok bilim dalına ait konuları bilimsel bir üslupla ve düzenli bir şekilde ele almaları, ilim talebesinin bilgi sahibi olmak istediği herhangi bir konuyu muhtasar olarak ve derli toplu bir şekilde bulmasına imkân vermeleri, bazı ilim dallarının tahriften ve zamanla yapılabilecek yanlışlardan uzak tutarak emniyet altına almaları, ele alınan konuları şiir ve edebiyatla da ilişkilendirerek daha ilgi çekici hale getirmeleri,

konuların özet hallerini içermeleri ve bu şekilde öğrenme amaçlı çabaların daha kısa sürede sonuç vermesi, söz konusu bu şiirlerin olumlu tarafları arasında sayılabilir. Bunun yanında bu tür şiirler, farklı ilim dallarında yazılmış olsalar da yazıldıkları dönemin kültürüne, sosyal yaşamına ve tarihine ışık tutmaları açısından da bir hayli önemlidirler.

Gerek kültür aktarımına aracılık etmeleri ve gerekse herhangi bir bilim dalına ait bilgilerin şiir üzerinden ezberlenmelerini kolaylaştıran bu manzumeler günümüz eğitim sistemlerinde de kullanılabilir niteliktedir. Dil öğreniminde pratik, gramer bilgisi ve metin okumalarının yanında, dilin temel konularının ezberlenmesi gerektiği hususu da bilinen bir gerçektir. Ancak günümüz eğitim sistemlerinde dili sürekli ve kalıcı öğrenmeye dönüştüren ezber metoduna gereken önem verilmemiş ve bu metodun kullanımı ihmal edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Audrey, C. R. at al. (2004). Using Poetry to Teach About Minerals in Earth Science Class, *Journal of Geoscience Education*, v.52, n.1, January.
- Baydûn, M. A. (tsz). *Mecmu' muhimmâti'l-mutûn*, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut.
- Behcet, M. M. (1982). *et-Tayyâru'l-İslâmî fi şî'ri'l-'asri'l-'Abbâsi'l-evvel*, Vizaretü'l-Evkâf ve Ş-Şuûn ed-Diniyye, Bağdat.
- Çelebi, K. (2007a). *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutub ve'l-funûn*, I-VI, I, Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- (2007b). *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutub ve'l-funûn*, I-VI, II, Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- Çiçek, M. H. (2009). *Şark Medreselerinin Serencâmı*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Durmuş, İ. (1995). *DİA*, “Şiir”, XXXIX, İstanbul.
- Efendi, A. F. (2005). *İslam Medeniyeti Tarihi (Medresetü'l-'Arab)*, (nşr. H. Elmalı, C. Eren), Yeni Akademi Yayınları, İzmir.
- el-Âsârî, Z. Ş. (1987). *Elfiyyetu'l-âsârî/kifâyetu'l-gulâm fi 'irâbi'l-kelâm*, (nşr. Z. Zâhid ve H. Nâci), Mektebetu'n-Nahdati'l-'Arabiyya, Beyrut.
- el-Bikâ'i, B. İ. (1971). *Mâ lâ yestağni 'anhu'l-insan min mulhi'l-lisân fi'n-nahv*, (nşr. M. Meşâhura ve N. Ebu Hudayr), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut.
- el-Bin'ali, A. (1968). *Neylu'l-emâni şerh manzûmat Abdil'aziz b. Sâlih el-İhsâi el-müsemmâ mebâsimi'l-gavâni fi nazm 'izziyyeti'z-Zencânî fi 'ilmi's-sarf*, Muesseset Dâri'l-'Ulûm.
- el-Ca'barî, İ. Ö. (1991). *Tedmîsu't-tezkir fi't-te'nîs ve't-tezkîr*, (nşr. M. Â. A. Hasan), el-Muessesetu'l-

- Câmi'iyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Beyrut.
- el-Câhîz, E. O. (tsz). *el-Beyân ve't-tebyîn*, I-IV, (nşr. A. M. Harun), I, Dâru'l-Fikr, Dimaşk.
- el-Endelusî, İ. C. (tsz). *Manzûmatu'l-maksûr ve'l-memdûd*, (nşr. A. H. el-Bevvâb), Mektebetu's-Sekâfe'd-Dîniyye.
- el-Ferâhidî, H. (1427). *Şerh nazmi'l-maksûr ve'l-memdûd*, (nşr: A. Hamisî), Beyrut.
- (1986). *el-Fevâidu'l-Mahviyye fi'l-Makâsidi'n-Nahviyye*, (nşr: V. Yahyâ, Mekke).
- (1995). *el-Manzûmetu'n-nahviyye*, (nşr. A. 'Affî), Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire.
- el-Gannâm, M. S. M. (2010) *Mutûnu'n-nahvi ve's-sarf li tâife min kibâr 'ulemâi'n-nahv*, Şeriketu'l-Kuds li'n-Neşr ve't-Tevzî', Kahire.
- el-Girnâti, Y. (1986). *Tezkiratu'n-nuhât*, (nşr. A. Abdurrahman), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut.
- el-Harîrî, M. K. (1998). *Mulhatu'l-i'râb*, Dâru's-Savma'î li'n-Neşr ve't-Tevzî', Riyad.
- el-Hemedâni, B. (tsz). *Şerh İbnu 'Akîl*, (nşr. M. M. Abdulhamid), Naşirûn el-Kahire, Kahire.
- el-Muhallebî, M. (2000). *Nazmu'l-ferâid ve hasru'ş-şerâid*, (nşr. A. S. el-'Useymin), Mektebetu'l-'Ubeykân, Riyad.
- es-Surremerî, Y. (1990). *el-Mukaddime'l-lu'lua fi'n-nahv*, (nşr. A. S. el-'Useymin), Mektebetu'l-Hânci, Mısır.
- es-Suyûtî, A. C. (1979). *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, I-II, I, (nşr: M. İbrahim), Beyrut.
- eş-Şemrânî, A. (2004). *el-Câmi' li'l-mutûni'l-'ilmiyye*, Medâru'l-Vatan li'n-Neşr, Riyad.
- eş-Şinkîti, M. M. (2003). *Mirkâtu's-su'ûd ilâ me'ânî tuhfeti'l-mevdûd bi ma'rifeti'l-maksûr ve'l-memdûd li'l-İmâm Cemâluddîn b. Muhammed b. Mâlik et-Tâi*, (nşr. A. M. el-Ensârî), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut.
- et-Tâhir, A. C. (1979). *Mukaddime fi'n-nakdi'l-'Arab*, el-Muessesetu'l-'Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Beyrut.
- Gulâm, A. C. ve Ruşanfıkr K. (2007). eş-Şi'ru't-talîmî hasâisuhû ve neş'etuhu fi'l-edebi'l-'Arabi, *Mecelletu'l-'Ulumi'l-İnsâniyye*, Sayı: 14 (2), 47-62.
- İbn Dureyd, M. (1981). *Şerhu'l-maksûr ve'l-memdûd*, (nşr. M. H. ez-Zehbî ve S. M. el-Haymî), Dâru'l-Fikr, Dimaşk.
- İbn Dureyd, M. (tsz). *Maksûrat İbn Dureyd*, (nşr. A. İ. es-Sâvi), el-Mekâtibu'l-'Arabiyye, Kahire.

- İbn Mâlik, B. (2002). *Şerh 'alâ lâmiyyeti'l-ef'âl*, (nşr. F. A. Süleyman), Dâru'l-Harem li't-Turâs, Kahire.
- İbnu'l-Hâcib, O. Ö. (1985). *el-Kasidetu'l-muvaşşaha bi'l-esmâi'l-müenneseti's-semâ'iyye*, (nşr. T. N. Abdullah), Mektebetu'l-Menâr, Zerkâ.
- İbrahim, A. (2000). *ed-Delîl ile'l-mutûni'l-'ilmiyye*, Dâru's-Savma'î, Riyad.
- İshakoğlu, Ö. (2008). Tâcizâde Sa'di Çelebi ve Semâ'i Müennes Kasidesi, *Şarkiyât Mecmuası*, 59-72.
- Mahcûb, H. M. H. (2010). *el-Eseru't-ta'limî li fenni'r-recez*, İdaretu'l-'Âmme li's-Sakâfe ve'n-Neşr, Mekke.
- Mar'î, K. H. (2005a). *el-Mecmû'u'l-kebîr mine'l-mutûn fi mâ yuzkar mine'l-funûn*, I, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut.
- (2005b). *el-Mecmû'u'l-kebîr mine'l-mutûn fi mâ yuzkar mine'l-funûn*, II, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut.
- el-Mekûdî, Abdurrahman b. Ali b. Salih (2009). *Şerh el-Bast ve't-Ta'rîf fi 'İlmi't-Tasrîf*, (nşr. M. S. M. Hüseyin), Muessesetu'r-Risâle Nâşirûn, Beyrut.
- Paşa, İ. (tsz). *İdâhu'l-meknûn fi'z-zeyl 'alâ keşfi'z-zunûn 'an esâmi'l-kutub ve'l-funûn*, I-II, Dâr İhyâ et-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut.
- Sevinç, R. R. (2016). Arapçada Manzum Gramerler, Özellikleri ve Öğrenime Etkisi, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 20, Sayı: 66, 591-618.
- Turan, A. (1995). *DİA*, "Elfiyye", XI, İstanbul.
- Tuzcu, K. (2007). Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler, *AÜDTCFD*, 47 (2), 147-171.
- Yazar Yok, (1973). *İslam Ansiklopedisi*, "Elfiyye", IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

İnternet Kaynakları:

- URL-1: Gulâm, A. C. *el-Manzumâtu't-ta'limiyye ve devruhâ fi't-ta'lim*, <http://www.diwanalarab.com/spip.php?article23011>, 06.07.2018 tarihinde erişildi.
- URL-2: el-Guneymân, H., *el-Manzumâtu'n-nahviyye ve eseruhâ fi ta'limi'n-nahv*, <http://www.kutub.info/library/book/11522>, 14.07.2013 tarihinde erişildi.
- URL-3: http://www.malhassanain.com/kotob%20hossain/adab%20hosaini/alnadhemin_fi_alhossain/011.htm, 15.09.2013 tarihinde erişildi.
- URL-4: <http://www.chatharat.com/vb/showthread.php?p=13229>, 22.11.2013 tarihinde erişildi.
- URL-5: http://lisaanularab.blogspot.com/2011/10/blog-post_718.html, 23.11.2013 tarihinde erişildi.
- URL-6: <https://ia802503.us.archive.org/17/items/tlha11160>, 09.07.2018 tarihinde erişildi.